

Ötvenöt éve halt meg Ady Endre

Csinszka – Adyról

Az irodalomtörténet pontosan megőrzi, ami időben és életadatban fontos volt Ady körül.

Nekem másmilyen beszélőim vannak róla.

Milyenek képzeltem? Hogyan élt bennem az alatt a négy év alatt, amikor, mint iskolás leányt feléje sodort az élet kíváncsisága? Milyenek láttam, mikor ez a gyerekes kíváncsiság szeretetemen, részvétemen, elszántságomon és magányosságomon keresztül végre elém állította élő valóságban Ady Endrét? Mi maradt meg bennem a négy esztendő együtt leélt, egymást támogató, halálos harcából? Az életből, amit vállaltam mellette? Keserves szép pillanataiból mulandóságunknak?

Megpróbáltam végigjárni még egyszer az utat, amit együtt jártunk, ismeretlen ismeretségünk levelező romantikájától a találkozásig. Alomtól a valóságig. Valóságtól a halálig.

Először egy fényképen láttam meg az arcát, és megszerettem. Mikor évek múlva, gyerekes fintorok, váradi lelumpoltság s egy kiszámíthatatlanul változó idegrendszer torz megszenvedettségében előttem ült, talán még jobban szerettem. Részvétellel, becsületesen, őszinte segítő szándékkal. Ez a szeretet és ez a részvétel soha nem változott meg bennem iránta. A segítés vágya sem múlt el, csak csodót mondott. Elvesztettem élő, meleg, változó arcát. Az arcot, melyen jóság és rosszóság, hit és tagadás, mámor és kétségbeesett józan-ság váltakozott.

Fényképek, emlékezések, legendák maradtak róla. A verseiben él, de látni, megsimogatni, kézzel, szívvel, szolgálni apró botlásai és nagy zuhanásai percében soha, soha nem fogom többet.

Izzó elszántságával az ifjúságnak szédültem eléje. A tűz, amit belőlem kiváltott, olyan erejű volt, hogy utána — ameddig élek — mindég fázom és fázni fogok.

*

1911-ben, Svájcban, Lutryben, a Genfi-tó partján egy leányinternátusban éltem. Tizenhat éves, egyetlen kislány. Apám Pesten élt, szép fiatal anyámat elvesztettem, amikor megszülettem. Tizedik évemig nagyanyám nevelt Erdélyben, apám csücsai birtokán. Tizedik évemben Pestre hoztak az Erzsébet nőiskolába, hol is hat évig kínlódtam a tehetséges rossz tanulók, a saját törvényeiket élő lázadón érzékenyek életét.

Az Erzsébet nőiskolából kerültem Svájcba. Adynak a nevét ismertem már. Évek előtt, az Erzsébet nőiskolában hallottam először beszélni róla. Amikor a Ferenc József-díjat kapta, a Vigadóban tartott Ady-estre néhány tanítójelölt nagylány is elment. Ezek a kedves, okoskodó prepák szerettek engem, barátokztak velem, és akkor meséltek arról, amit láttak és ami mély benyomást hagyott bennük. Észrevették Ady sötét tűzű szemét, sápadt, megkínzott arcát, érzéki száját. Volt, aki anyás részvétet érzett iránta, volt, aki örültek hitte, de akadt olyan is, aki rosszhiszemű komédiást látott benne. Akkor, a gondosan titkolt, iskolákban üldözött folyóiratot is kezembe adták egy pillanatra. A Nyugat Ady-számát. Ott láttam először gyönyörű, fiatal fejét, amint öklére támaszkodva belebúsul a világba. Télen, a svájci hegyek között, sportos kirándulásán az intézetnek, együtt ültem egy kalandos kedvű magyar fiúval, és megint elém villant Ady neve.

„Kedves Ady Endre! Itt a Francia-Svájcban, egy lánypensionatban, ezen a szomorú őszi délutánon kezembe került a maga arcképe, és erősen elszomorított. Bocsásson meg, de borzasztó elgondolnom, hogy maga, a ma talán egyetlen élő magyar zseni, ilyen fiatalon, ilyen betegen, ilyen kiélten néz a világba. Nem tudom, létezik-e s ha létezik: jó-e Magához a Maga Léda asszonya, de kérve kérem vigyázzon magára.

— Tizenhat éves vagyok, ezért kérem baráti elnézését, mikor ezt a két, titokban őrzött verspróbalkozásomat küldöm szíves bírálása végett. Bár itten, kint a franciák között, példátlan, hogy Rostand, vagy más híres ember, egy asszony írását figyelmen kívül hagyja s számomra igaz ünnep lenne a levele, elkészültem a magyar művészek udvariatlan lustaságára s nem számítok a válaszára.”

Pár udvarias zárószó, a cím és a név.

Még egyszer átolvastam a leveletem, lutryi kis pensionnaire, aki akkor voltam. Tizenhat éves, anyátlan, félárva, egyetlen és magányos kislány. Szobaáristomot kaptam éppen, mert magyarul beszéltem egy másik magyar lánnyal, és a büntetés bünbánata a pár napja birtokomba jutott Ady-könyvet adta kezembe. Felvágtam a *Szeretném*, ha *szeretnének* kötetet, és a Prológusnál fejbe vágott soha nem hallott ereje a távoli kürtszónak:

*Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek ...*

Mit éreztem, bizonyítja mindaz, ami történt. Sorsszerűen íródott a levél. Lélekben, vágyban elindultam az ismeretlen Ady felé. Úgy, mint az álomban. Vonzott a magasság, szédített a mélység, és nekem ugranom kellett. Mindaddig nem sokat tudtam Adyról, de életem különböző véletlenei már elem villantották sűrűn vitatott jelentőségét.

A svájci hegyek között, fehér varázsán a téli díszleteknek, szánkón, a behavazott kis svájci templom előtt ragyogóan kék téli ég alatt, jól-rosszul idéződött egy-két ismert verssora.

Végre fél év múltán, barátnőm és sorstársam — Markósy Böske — hazakerült az intézetből, és részvevő barátsága cukrot küldött nekem. A sok cukor közé ügyesen becsempészte Ady két kötetét is. A *Vér és Aranyt* és a *Szeretném, ha szeretnéneket*, az új életre támadt magyar irodalmi élet két akkori nagy szenzációját.

Mellékelten kaptam — a könyvek egyetlen szuggesztív illusztrációjaként — a könyöklő, jól ismert Ady-fényképet is.

Ezt a képet láttam már egyszer, tiltott folyóiratában az Erzsébet nőiskolai prepáknak.

Jellemző akkori magamra, hogy a könyvek hetekig felvágatlanul heverték az intézeti leányszoba asztalán, de a költő képe keskeny, kis aranykeretet kapott. Miért? — ezt akkor magam sem tudtam.

Keskeny aranyrámájából mélységes szomorúsággal révedt az én friss, idegen világomba a csodálatos varázsú szem. Nyugtalan vonás rándult az érzékeny szájon. Néma nézője a leányszobának. Bámuló tanúja sok oktalan sírásnak, nevetésnek. Különös férfiarc, ismeretlen figyelője napjaimnak. Játékos vetkőzések, kapkodón szeles öltözködések tanúja. Cinkostársam minden jóban és rosszban. Ady Andre! Nem olvastam még a könyveit, de bolond fiatalúságom ösztönösen meghalkult a képe előtt, s odaadóan könnyes és tiszta érzés volt a gyöngédségem, ahányszor érintette a szeretetem a szenvedő, gyönyörű férfiarcot.

Azon a büntetéses novemberi délutánon, amikor megírtam furcsán bátor levelemet: nagyon-nagyon meg voltam bántva.

Igazgatóm, aki tetten ért magyar beszéd közben, nemcsak szobaáristomot szabott rám, de meg is sértett, mert „barbár”-nak nevezte a magyar nyelvet. Az áristomos büntetés nem nagyon bántott. Eleven voltam és elég játékosan színes ahhoz, hogy minden pillanat valami új örömmel kárpótoljon, de érzékenységem most fölfigyelt a megbélyegző szóra, amivel boldog népek fejlett kultúrájú gyermeke megszegényítette az én szegény ismeretlen fajtámat. Igazán nem voltam hazafias. Anya nélkül leélt, intézetekbe bezárt gyerekéveim kiölték belőlem a valahová tartozás biztonságát. Ott voltam mindég otthon, ahol megszerettek, s mindeddig soha nem éreztem, hogy magyarságom milyen magányos sziget.

Most szíven ütött a „barbár” szó, s egyszerre melegség fogott el a fajtám felé. Testvértelen nép, szerencsétlen fényűzésével a nyelvnek, amit rajtunk kívül ezen a világon senki sem beszél. Hirtelen ránéztem az Ady-képre, s kitörő könnyeimen keresztül hirtelen átjátszott a mosoly: „Ki vagy te? Mit tudsz és mit keresel itten? Szomorú a szemed, nyugtalanít a szád, mondjál valamit, amitől én is okosabb leszek. Biztosan jó vagy és azért fáj a szíved. Ismeretlen nagy magyar költő, bizony ezek itten nem tanulják meg a barbárok nyelvét azért, hogy megértsék a Te verseidet.” Ebben az izgalomban került kezembe a *Szeretném, ha szeretnéneket* kötete. [...]

1912-t írtak. A hóval játszó szabadság véget ért, és mi ismét beszorultunk internátusi életünk kényszerébe. Egy szabad órájában a kaszárnyaéletnek megköszöntem Ady levelét. Tiszta jó érzések diktálták a tartózkodón halás, gögös kis levelet. Az értelem vigyázott a szívre. Ami itt most történik: annak nem szabad elromlania. A suhancos jókedv komoly lett ezúttal, s minden

félreértés elkerülése végett egy kis amatőr képemet becsúszttam a levelembe. Becsületből.

Ezúttal Ady gyorsan válaszolt:

„Talán címezhetném Kedves kis Ismeretlen barátnőmnek is magát. De nem címezem sehogyan, mert maga tizenhat éves s én agg, beteg ember nem akarok teljesen megcsúfolódní. Állandóan Svájcban él, avagy csak téli sportoló — esetleg internátusi sorsban? Ki maga? Mik azok a nagy célok, tervek, erők, amik olyan gőgössé teszik? Pedig arcképe kedves, talán csak egy kis titokzatosság, meglephetőség ül rajta? Szeretem a bizakodást s a nagy ifjúságot (pláne nőben és még ma is), de még jobban szeretném, ha maga csakugyan minden joggal lehetne ifjú, bátor és harcos. Olyan kivételes, hogy ismeretlennek írok és így írok — íme, most már maga el lett kötelezve egy igazi bemutatkozásra. Kedvesnek gondolom s képzelem magát (bizonyára az is), és kedves nekem ezt bevallanom. Ma még falun vagyok, de holnap sajnos a legcsúnyább Budapestre utazom. Oda írjon — ha ír — a »Nyugat« címén, s ha netán hamarosan Svájcba, Párizsba vagy Monte-Carlóba sikkadnék el, onnan pontosan elküldik leveleimet. Isten vele kis tizenhatéves lány — üdvözli Ady Endre.”

Most már jelentőséget kapott előttem minden szó, ami róla hírt hozott. Mindent tudni akartam Adyról. Az életéről, amit hallottam: hiányos volt és kedves. Mégis két dolog erősen megfogott. A faluja, ahonnan elindult — és az asszony, akihez elérkezett. A faluja szilágysági falu, szomszéd megyéből az én megyémmel. Hazautaztában át kellett jusson az én falumon. Arra vitt az út. Az asszonya hódolatot parancsoló misztikum. Valaki, akit az Isten azért teremtett jónak, szépnek, okosnak, ragyogónak, hogy őrizhesse az Ő féltetlenül egyetlen életét.

Ez az asszony örömök, szenvedések érett, boldog, nagyszerű Krózsusa. Bámulatom elképzelt asszonya! Álmomban sem volt soha rivális. Nőszámba nem jöhető, rajongó, fejletlen kis iskolásleány én — titkos óráim át nem aludt éjszakáimnak — imádkoztam a boldogságukért!

Hírek, amiket Adyról hallottam, betegségeiről is beszéltek. Vérébajról (amit nem érthettem), tüdővészről, hátgerincsorvadásról. Nőkről, méregről, szeszről szólt a hír. Haláltüresőnek, fiatal nők pusztító vészének hirdették a nevét. Veretlen, fiatal életerőm nem félté az ismeretlen veszedelmeket. A lányságot, ha nem is kerülgette eddig komolyabb támadás — éreztem, meg fogom védeni, mihelyt védelemre szorul. Az adni, segíteni, áldozni kész szívet, akaratot pedig nem tartottam külön értéknek, csak amennyiben valóban adni, segíteni, áldozni tud. Az engem hatalmába kerítő nagy érzésnek első pillanatától kezdve tisztában voltam erejével.

Nem tudtam, lesz-e szerepem, és ha lesz: milyen lesz ez a szerep az Ady életében? Ilyen irodalomtörténetileg rendezett elképzelése az én jövőmnek soha nem volt. De ott, akkor semmilyen elképzelése sem lehetett a jövőmnek senkivel sem. Legkevesbé Adyval, akit nem is ismertem. Más dolog történt itt. Életemben először vágott földhöz ismeretlen ereje részvétnak, morális vállalása a szeretetnek, ami hitté nőtt bennem. Ehhez az érzéshez foghatóan tisztát és erőset csak ismeretlen Anyám halott emléke iránt éreztem, és még az sem volt ilyen erejű, mert hiányzott aktivitása, hiszen Anyám halott volt, s a halottakért az emlékezésen kívül mást alig tehetünk. De Ady élt! Mindég éreztem az örömét, a végtelen, pófolhatatlanul ujjongó gyönyörűségét annak, hogy betegem, panaszkodón, képzelt vagy viselt bajoktól sújtva is, de él.

Jár, lát, érez. Köze van az élethez, érzi a tavaszt, a nyarat, az őszt, látja a hóesést, az esőt, a ködöt. Olvassa és írja a betűt. Utál, örül, gyűlöl és szeret — de van. Ha megszorítják a kezét: visszaszorítja keze melegével, ha megfogja szívét valami, ami érdemes a meghatódásra: szeméből kibuggyan ugyanaz a sós, érthetetlen víz, ami az enyémet előnti, ha Reá gondolok.

Ez a valóság tette átéltté bennem a tényt, hogy ha félkarún, bénán, testileg, lelkileg elesetten hívná ez az ember segítségnek a lábam, a karom, a szívem: rohannék szolgálatára. Bármikor, bárhol! Boldogan adnám érette a jelentéktelenül elmúló, haszontalan tizenhat évemet, miközben a padban ülve reá gondolok és semmi közöm nincs a rámtanácsolt, belém kínozott illemhez, tudományhoz.

Istenem, örüljön az a tizenhat éves, ha válaszolt és hivatott lehet egy ilyen áldozatra. Mindannyiunkért ég el ez a remekbe készült élet, boldog és szerencsés az, kinek módjában áll legalább egyszer jónak, segítőnek lenni hozzája.

Ilyen és hasonló érzésáradat szédített feléje, és ez a szédület végig áldott bilincsbe vert.

Most már elolvastam Ady Endre verseit, és a versek többet mondtak, világosabb képet adtak minden zavaros hírnél, szóbeszédnél. Itt nem kellett kommentár. A gyönyörűség, a rátalálás öröme, az igazság szeretete voltak vezetőim. Boldog izgalmak, a leggazdagabbak. A nálam levő két kötet után újakat kaptam, s ezek az egymást magyarázó, kiegészítő, csodálatos önvallo-mások pillanatig sem voltak érthetetlenek. Voltak és vannak ma is versei, miket nem tudtam és ma sem tudnék az értelem szigorúan precíz szavaival megmagyarázni, de itt segítségemre jött és jön az ösztön. Egy hatodik érzék érzékenysége, ami átvezetett és átvezet szavakban ki sem fejezhető biztonságával az álomnak.

Utakon jártam és járok azóta is, hová nem lépett soha emberi láb, két szemem tájakat látott és lát, amiket józanságában az ébrenlétnek soha nem láthatunk.

Erős láncszemként tartoztak össze a versek, komor pompájú zsoltárok, vagy vérzón szilaj fölsírások. Misztikumba hanyatló, vagy újult erővel föl-csapó, földrázó viharok. Mint az orvos, aki sztetoszkópjára hajolva figyel a beteg szívét, úgy tudtam én meg ezekből a kiszámíthatatlan szívverésként lük-tető versekből, hogy a szív itt valóban beteg. Ez a láz életet rombol és a sírás — sírás, ami lelket rázva tör föl. Így csak férfi tud sírni. Kell az alkohol, a nő, a méreg, hogy elkábítsa, eltompítsa krisztusi izzását a szeretetnek, tehe-tetlenül gyilkoló félelmét az előrelátásnak, mibe a minden ránk váró borzal-mat előre végigszenvedő zseni menthetetlenül belepusztul.

Titkon viselt viharaim magamra gyűjtött izgalmait el kellett rejtennem iskolás életem rendjébe, növendék voltam. Büntethető tizenhat éves kislány. Tanuló. Külsőjében olyan, mint a többi. Lázadó elszántságomat a gyerekhősök bátorságával viseltem. Leckeirkák megkövetelt rendjét s belső életem viharát magamnak kellett letisztáznom. Ébredő öntudat ágaskodott bennem, de magas hegyeken, tátongó szakadékokon kellett átmentenem jóra valóságom hitét.

Ezt az utat az ember — ha nyílik ugyan számára ilyen út — mindig ma-gányosan járja meg. Most már tudom. Akkor, ott nem tudtam.

Göröngyös és kiszámíthatatlan volt ez az út nagyon. Csetlettem, botlottam éppen eleget rajta. Szívem volt a poggyász, s ez sokszor földre húzott. Súlyos volt, mert egy név volt benne — az Ady Endre neve.

A boldog hancúrozások, kacérkodások elmúltak. A felelőtlen lányélet meg-komolyodott. Körülbelül négyhetenként váltódtak leveleink, s én gögből, sze-rénységből mindég bevártam Ady választát. Az utolsó levél hangja döntötte el bennem a jövő levélíg kihúzó hétet sorsát. Jó és jót akaró üzenet után én is jó voltam. Tanultam és igyekeztem bőrömbe férti, de ha jött valami beteg-séget, türelmetlenséget, zavart hozó üzenet a várt írás sorai között — meg-vadultam. Fölborult bennem minden iskolás jó szándék, makacs lettem és elviselhetetlen.

Még súlyosabb lett mindennél, hogy végül már csak másodsorban érdekelt az írott szavak értelme, mert mindent elárult maga az írás. Betűk formája, sorok reszketése. Itt aztán megéreztem minden bajt, minden átvirrasztott

éjszakát. A fehér port, a szeszt, a nőt, mindent, amivel szemben gyereksorsom rabévei tehetetlenségre ítélték.

Nem éltem többé a magam életét. Ünnepek szakadt reám, s árvaságomat erős meleg karok húzták az ismeretlen óriás rendetlenül dobogó szíve felé. Mit irtunk négyhетенként egymásnak?

Akadtt életrajzíró, aki lovagiasan intézte el ezt a kérdést — helyettünk. Könyvében időben, sorrendben önkényesen összekevert megcsonkított levél-részeket, Adyhoz írott leánykori leveleimből.

Ezekhez a levelekhez az életrajzíró — Ady halála után — Érmindszenten jutott hozzá. Birtokába kerítette s könyvében felhasználta leveleimet, bizonyítására mindannak a sok szépnek, jónak, amit elképzelt rólunk. Ahol a levelek nem feleltek meg eléggé a kívánt követelményeknek: magyarázások és belemagyarázások leplezték le a titkot, ami két ember lelkében végbement.

Szeretném, ha többet tudnék mondani ezekről a dolgokról, szeretném, ha mindent el tudnék mondani, amit tudok Ady elé készülő éveimről. Évekről, amiket én éltem át.

Mit irtunk és mit írhattunk egymásnak? Ady sorozatosan leköszölt levelei elég komolyak és barátin tiszteletetadóak, hogy következtetni lehessen belőlük kislánykorom érzéseire, érzékenységre, kíváncsiságára és érdeklődésére.

Biztos, hogy ebben a furcsán hullámzó levelezésben Ady mindent megtudott négy év alatt, amit meg akart tudni. Nem volt titkom előtte, mint ahogyan sohasem volt titkom előtte. Tizenhat évem, fejetlenségem, humorom, örömöm, kölykös stílusaim, mind odaadtam írásaiban az ismeretlennek. Levetkőztem előtte testileg-lelkileg — ezerszer és ezerszer fölöltöztem változóan gazdag köntöseibe az ifjúságnak. Panaszkodtam testvértelen életemről, anyám naponta jobban érzett hiányáról, az intézeti élet nehezen túrt rendjéről. Magamról. Igen, ha már vallani akarok: nincs miért elhallgatnom, hogy ő volt az első, aki testi és lelki hiúságomat tudomásul vette, ő volt az első, aki megértette és megszerette tanácstalanul küszködő, izgatottan nyers fiatal szívemet.

Nem volt nekem akkor senki segítőkés, tapasztalt asszony barátnőm. Valaki, jó, anyát pótló asszony, aki nem fizetett kényszerével a hivatásnak, hanem miattam, az én veszendő sorsoméért ölel a szívére. Nekem nem élt az Édesanyám! Ha olvastam valamit, vagy láttam valamit, ami szép: neki üzen-tem meg először.

Mégis, leveleim főtárgya Ő volt, a nyugalma, az egészsége, az élete. Ezt az életet akkor és mindég fontosabbnak éreztem mindenki más életénél. A magaménál is. [. .]

Reggel nyolc órától este hatig majdnem iskolás munkaprogramom volt: franciából, németből, apróbb házielfoglaltságokból, rajzból, sportokból. Ezzel az útmutatóval s lényem veleszületett játékos gyerekségével semmiképp sem várt rám a vidéki úrikisasszonyok egyoldalún elfoglalt vagy unatkozón elvágódó élete. Nem vágytam sehová, s harmonikusan nyugodt napjaim lettek volna, ha Ady levelei el nem maradnak s ösztönszerűleg meg nem érzem a levelek szándékos beszüntetését.

Meleg hangú — Csucsára írott — júniusi levele óta nem jött válasz leveleimre, s később, szeptember vége felé, mikor már nyugtalanított a hallgatása, még egyszer írtam neki. Nem kaptam többet semmi üzenetet. Most már tisztán láttam, hogy nem ír, mert nem akar rólam többet tudni. Okot nem adtam rá, s végtelenül elszomorított indokolatlan megvonása nekem mindennél drágább barátságának.

De én is büszke voltam, s nem írtam többet, bár egyszerre elviselhetetlen lett bennem s körülöttem minden. Ideges lettem. Gyerekes tréfáim, amikkel a két öreg dámának naponta felderítettem magányos, falusi munkába halkult életét, beszüntek. A napi munkaprogram csak részben vagy sehogy sem tartódott be. Menekültem a kis szobámtól, mert ha a „Nyugat”-ra, egy Ady-könyvre vagy íróasztalomnak arra a fiókjára néztem, ahol rejtett kincsként

örzött levelek pihentek, előntötte a szememet a fiús kamaszsággal szégyellt sírás. Két nagy bernáthegyim társaságában csatangoltam naphosszat az őszi kert szomorú útjain. Barátnóim ez időben nem voltak, egyetlen régi, még felsőbb lányvévekből megmaradt szép, komoly barátnóm Pesten élt, s mert évek távolsága állt közénk, erről a magam előtt is megmagyarázhatatlan érzésről nem tudtam szólni néki. [...]

Nem voltam én szerelmes Adyba, vagy ha voltam, nem tudtam róla. A szerelem féltékeny, ragadozó, osztozni senkivel és semmiben nem tudó érzés, telítve testi vonatkozásokkal, ingerekkel, vágyakkal. Én ezt a szerelmet nem is ismerhettem. Sohasem fájt, hogy idegen asszonyok szeretik, lányok szédülnek eléje, találkákra megy, vagy áldozó, nagy asszonyszerelmet terítenek lába elé. Csak annyiban volt mindennek a megsejtéséhez közöm, amennyiben az az ő életének, sorsának, tehetségének hasznára vagy ártalmára vált.

Egy bizonyos: 1911 ősze óta, mióta ott kint a svájci szobaáristomban Reá találtam, s megsejtettem a versein keresztül az emberi érzések nagyságának azt a fokát, amit semmi emberi gyöngesség többet le nem ronthat (s amit az irodalomtörténet nemcsak hogy nem tanít, de meg sem érthet) — megszedült gyereklelkem minden szépségével, formátlanságával reszketett az életéért. Ha ír, ha jókedvűen ír: akkor is él. Ha reszketős betűvel van írva a levél: akkor beteg. Ha nem ír többet nekem, és nem jön több vers a Nyugatban: akkor meghalt. S akkor én is meghalok — egészen biztos, meghalok, mert nem bírom ki többet az érzések túlfeszültségét, a szeretetnek, a féltésnek, az érzékenységnek azt a más számára úgy sem használható gazdagságát, ami érette és általa született és szűnik meg egy napon.

Most azonban írt, rajzos, kerek, meleg betűket, kicsit szélesen széthúzottan. Meleg üzenet volt a levele, s én boldog voltam.

Ady levelével egyidőben egy másik levelet is kaptam. Nő írta, fiatal, pesti lány, V. Mici. Sohase láttam még, de egy cousine-ja — aki a pensionatban legjobb pajtásom volt — sokat mesélt rólam neki. Ezek a szeretetből és elfogultságból megszépített történetek odáig fokozták a rendkívül intelligens idegen lány érdeklődését, hogy nekem ismeretlenül levelet írt. A levél rokonszenves volt, okos, meleg és jóra való. Második, harmadik levelénél már nagyon megszerettem az ismeretlen lányt. Az ő stílusa még akkor egészen újságosan hatott reám, s az egzaltált Szomorys-forma mögött mindég volt valami számomra izgató mondanivalója.

Velem született hiúságomnál fogva legyőzött, most sem bírtam maradni, s jöttek és mentek az egészen becsületes, normális érzéseket kifecajító szavak, félig igaz, félig kitalált hősi történetek, jól-rosszul megcsinált, mindég komoly szándékú irodalmi próbálkozások, versben és prózában. Igyekeztem túllicitálni, lefőzni a pesti ismeretlent, s őszintén szólva, a stílusversengésen kívül egy kis életirigység is dolgozott bennünk. Bennem legalább biztosan megvolt. Irigyletem az érdekes, független életet élő pesti lányt. [...]

A lányok különbözően kedvesek. Margitka, a kolozsvári kislány szép és finom, hideg és hiú. Vergődő. Típusa a városnak és az arisztokratizmus után nyargaló úri körnek, ahonnan közénk került. Dundi, ágról-végről unokanővérem. Véletlenül jött hozzánk. Csinos, felületes, kacér kislány. Tetszetős, kerek fiatalsága mögött nem bujkáltak nagy problémák. Jóságú volt, meleg és felelőtlen. E. bácsi lányai közül a nagyobbik már most, 19. évében aszott, korrekt és érdektelen nember. Ilus, a húga azonban okos, friss diáklány. Nem volt szép, de valami fiatal, szeles kedvesség áradt belőle. Barna, csillogó szemű, rajongó, értelemmel kormányozott érdeklődése előttem szokatlanná tették. Kezretény magyar lánynál ezt az okos, bátor fiús értelmet azóta sem láttam. Mindég érdekelt, amit gondolt vagy mondott, s vele voltam legjobban a lányok közül.

Mit tudott és mennyit értett meg ez a kislány Ady reám ragyogó fényéből — ma már nem tudom. De sohasem fogom elfelejteni azt az ebédet, ahol a

cserkészek „vezérét”, Édesapámat, egy csirkecomb nyugodt, derős falatozása közben ezzel a merész és számomra vérfagyasztó kérdéssel rohanta meg Ilus: „Urambátyám mit tart Ady Endréről?” — Urambátyám ösztönszerűen zord lett, s valami olyasmit dörgött, hogy sem csavargók, sem örültek nem érdeklik. — „A csavargók és az örültek zsenik és szentek is lehetnek — replikázott a legyőzhetetlen harckészségű Ilus —, Krisztus is »csavargó« volt, s »örültként« követték meg a presztízsiüket féltő farizeusok . . .”

Apám ellentmondást nem tűrő hangon körülbelül ilyen hangon vetett véget a vitának: „Nem ismerem Ady urat, sem személyében, sem műveiben, és nem is óhajtom megismerni. A »Fekete zongora« című mesterművét hallottam ugyan a Nagy Endre-kabaréban, s ennek alapján nyugodt lelkiismerettel örültnék állíthatom. Hogy mellesleg csavargó is, ezt onnan tudom, hogy véletlenül, de kompetens helyről hallottam: Ady úr szanatóriumában él, s bejelentett lakása nincs. Az ilyen ember szememben örült és csavargó, s még népboldogító Krisztusként is érdektelen. Elemérrel alkalomadtán közölni fogom, hogy a józanság és a férjhezmenetel rovására mehet, ha túl sok bölcsességgel tömik meg a kislányok fejét.”

A vita befejeztetett. Ilus nem felelt, de okos kedveskedése nem sértődött meg egy pillanatig sem. Előtte olyan színes, gazdag és kimeríthetetlen volt a világ — könyvben, természeti szépségekben, előtte álló utakban, sportokban, fiatal, veretlen egészségben, hogy a férjhez menés távoli vagy közeli lehetősége az ő számára nem jelentett különösebb varázst vagy vágyat. Bennem azonban jéggé fagyott egy pillanatra az élet. A lábaim hidegek lettek, s a belső, visszafojtott izgalom lázként vert végig a gerincemen. Változó színeim (különben is sápadt arcomon) nem lett árulóvá, de eldöntődött bennem örökre a tragédia, hogyha választanom kell Apám kényelemmel, előrelátással simára párnázott útja s a Krisztusnak csúfolt csavargó örültnek harccal, szenvedésekkel kikövezett sorsa között: itthagynom az Apámat — s rohanok a szenvedés után.

Egyelőre azonban nem hívtak — mert nem volt reám szükség. S én boldog alázatomban arra is elkészültem, hogy nem vár rám semmi különösebb hivatás, mint minden más, asszonyra éré leánysorsban. Egy-két évig még így vagy másképp, itt vagy másutt eléldégelek. Tanulok, látok, olvasok s aztán férjhez megyek egy rendes, két szemmel, két lábbal és két füllel bíró, érző, látó, halló, értelmes, jólelkű, becsületes emberhez. [. . .] A beteg s árvaságát nehezen viselő költő nálunk jószágot, megértést és alázatosan megnyílt értelmet talál. Otthont, ahol nem kérnek semmit tőle, de fájó, lüktető feje megpihen a tisztaságban. Így is történhetik és így is jól történik. De barátságomat nem áldozom fel sem az Uramért, sem az Apámért. Ezt a drága, kivételes barátságot kincsként, ajándéknak kaptam az életemben. Ezért a titkolva viselt, súlyos ragyogású ékszerért én meghajtott fővel szenvedtem embertelen nagy szenvedéseket. Ez a szenvedés, ez a viselt érték engem egyszer talán jóvá, lélekben gazdaggá fog tenni. Ezt a barátságot nem szabad beszennyezni és nem szabad elvenni tőlem, nem szabad és nem lehet, mert aki ezt félreérti, az engem ért félre, s aki ezt durván megsemmisíti: engem semmisít meg. Így és ehhez hasonlóan mentettem magamat a jövőnek. Nem vártam csodákat, mert tudtam, hogy a csodák nem természetesek, de lélekben felkészültem fogadtam volna a csodát — ha jön.

*

Áldott az óra és áldottak a szenvedések, amik lehetővé tették, hogy szolgálhassam a Halálig.

Meghalt, és nekem azért kell megírnom minden egyéni gyötrelmeken keresztül is ezt az írást, mert mi is elmúlunk, én is elmúlok, aki osztozó sors-társa, érző része voltam az ő utolsó éveinek. Közről láttam ezerarcú lényét,

és szenvedéseimen és szenvedésem keresztül vallom, hogy életének minden jól megértett órája példázat és megőriznivaló.

Gyónásféle lesz ez az írás, nem életrajz, mert én csak utolsó éveinek képét adhatom s csak az utolsó évek harcos izgalmait jegyezhetem.

Levellek, emlékek nyomán végigszaladok ismeretlen ismeretségünk csodálatos idején is, ami véletlen játékként az összevalóknak egymáshoz sodort bennünket.

Sűrítve, de tisztán akarom adni a képet, amit őrzök külső formájáról, a zseniről, amit a magam gyermekin ösztönös tiszta szemével — úgy érzem, becsületesen láttam, s az emberről, aki az enyém volt, aki beleburkolt csodálatos melegébe a jósnak, s ezen a soha nem érzett melegen keresztül tette könnyűvé, gyönyörűvé a szenvedést, a harcot.

Mert mi mindég harcoltunk és sokat szenvedtünk. Az együtt átélt 5 esztendőből egy egész hosszú év családi háborúkkal telt el a házasságunkért, a többi idő Harc volt a *Halállal*, aki minden árnyékból, minden sarokból reánk vicsorította éhes, szörnyű arcát. A Halál mindég körülöttünk volt. Asztalunknál ült, velünk hált, számon tartotta életünk minden rohanó apróságát.

Ő félt tőle, leírhatatlanul félt, de kíváncsi, vásott gyerekként mégis játszott vele. Izgatta a hogy és mint lesz titka, a nála is erősebb Ismeretlen, a legnagyobb narkózis. Fegyver volt ellenem és önmaga ellen, jó pajtás, kívül ficáncoló gyermeki kedvben csúfot üztünk, rejtelmes, kegyetlen szerető, *aki el tudta venni tőlem*, borzalmas ellenség, aki könnyörtelenül földhöz vágott. „Halál Úr”, mondtuk sokszor gyerekes fontossággal, mi mögött ijedtség lakott. „Az Öreg”, mondtuk máskor komázva. „Itt van” — éreztük, és nem tudtunk szólni semmit, mert a réműlettől eltorzult a szánk.

A *gyász*, porrá omlott akaratum, jobbra érdemes megcsapolt életünk kultusza, ki-ki saját emberségének legbensőbb titka. Akkor nem álltam és ma sem állok a hangosan sírók közé — mert fáradt vagyok. Haláltól legyőzött ember, aki azóta is tudom, hogy céltalan a sírás, mert semmi könny, semmi lázadás nem kelti föl *Életre többé*.

Híveiben és emberségének nagyszerű igazságában él tovább. A *hitben*, az *igében* — mit versein keresztül meggyötört élete *árán* hirdetett és ami mindnyájunkat túl fog élni.

Az én feladatomban, hogy itt maradt rabszolgák szent alázatával szolgáljam a Halott Urat, és megvilágítsam az utat, amit együtt jártunk, és mondjam el megoldott sarokkal, meghajtott fővel a sokaknak, fiataloknak, hívőknek és kételkedőknek, hogy *milyennek láttam*, ismertem és szolgáltam Ady Endrét, a váteszt, a költőt, az embert.

Sok rossz portré, sok hazug kép marad utána, pedig, hogy megértsék szuverén erejét, lenyűgözőn ezerszínű, ezerhangú báját, harcos hatalmát, fejedelmi gögjét, mivel zsenijén túl is a legellentétebb, legszélsőségesebb indulatokat váltotta ki közeli és távoli kortársakból, rajongókból és közönyösökből, olvasókból és nem olvasókból, urakból és szolgálókból — nemektől, érdekektől függetlenül —, *ismerni, érezni* kell testi formájának rendkívüli szuggesztív varázsát. *Csuda volt*.

Megszállott, gyönyörű emberpéldány, élő, elmúló közöttünk járó csoda. Olyan szép, hogy *aki megértette* ezt a nagy szépséget és kiverekedte a jogot őrizni ezt a testet, ki asszír fejedelmek ősi monumentalitását viselte magán — örökös remegésben élt, hogy elvesztheti.

Fiatalságától elkéstem, de el tudom képzelni telivér éveiben az ifjúságnak, s úgy hiszem, há szemre, formára rakoncátlan és nyugtalanítóbb pompájú volt is a fiatal Ady, későbbi élettől, betegségtől megtépett évei érettebb, ritkább becsű szépséget jelentettek.

Mikor mellé kerültem, az Élet már nagy pusztításokat végzett rajta, mégis szóljon az ő nagy szépsége mellett, hogy nekem, a kényes fiatal úrilánynak *soha*, egy pillanatig sem volt ünneprontó az italos, a rossz fogú, a betegségek-

től megviselt, 16 évvel idősebb Ady Endre. Mindég, minden gyöngé emberi pillanatában is kiragyogott rendkívüli volta.

Ady Endrét, az embert (jó növésű volt) asszír rajzokhoz hasonlóvá tette rendkívül széles válla, mi háromszögszerűen keskenyedett el a csípőkben, karcsú, alsó végtagokba. Monumentálisan ősi erejű volt a fejlett, sima hatalmas mellkas. Nemes vonalú karokban íveltek a rendkívül széles vállak, s ápolt, csodálatos szép kézformában végződött a kar. A hatalmas felsőttest, kamasz fiús, keskeny, arányos, de erőtlenséget sugárzó alsó végtagokba szaladt. Nőiesen gyöngéd, karcsú bokák s kicsit elrajzolt lábfejek voltak hivatva megbirkózni a felső test — törzs — masszív súlyával. Ezért nem szeretett járni, s a legérdemesebb látnivalót is szívesen elmulasztotta, ha gyalog kellett eljutni odáig.

CSINSZKA RAJZA ADYRÓL

Az egész nemesen felépített testet befejezté tette a fej. Tömör, erős nyakán csodálatos ékszerként ragyogott a költő már életében legendássá vált barna feje. Jóvétehetetlen kár Ady kitűnő szobrász és festő társaitól, hogy úgy hagyták elmúlni ezt a gazdag rajzú, színű és változású arcot, hogy jó kép, jó szobor nem maradt utána. Az arc nagyvonalú, bizarr szépségét kis, nemes

koponya fogta össze, mit dús, selymes vöröses fényű sötétbarna, kígyózón hullámos haj díszített. Oldalt választva viselte ezt a pompás hajtömeget. Sehhol nem volt rendellenesen hosszú, csak elöl, hol egy makacszkodó hajhullám fűr-tösen, gazdagon, minden ellenkezése dacára nemis rajzú, széles homlokába hullott. Bronzos, tiszta, az első napsütéstől erősen megbarnult, mindég frissen borotvált arcbőre harmonikusan fogta össze dúltságában is klasszikus vonásait. Hosszúkás arcforma, erős állkapocs, kis fülek, gyönyörűn ívelt energikus áll, egyenes, az orrlyukak szokatlan rajzáért szemből kicsit ellapított orr, s az egész nyugtalan változó arcon színben, arányban rendkívüli nagyságú szemek és száj vonták magukra a figyelmet.

A szeme. Azóta se, azelőtt se látott döbbenetes misztérium. Sohase fogom megérteni, honnan jöttek és mivé lettek ezek az égő, külön életet élő szemek, mik rövidlátón falták a napilapok apró betűit, de világok sorsát, korok pusztulását jelezték és látták előre, riadt biztonsággal. Ideges, kigyulladt, félelmes lámpása a félelmes játéku agynak. Csalhatatlan jelzője a márnak, láznak, testi szenvedéseknek, kis örömöknek, rettenetes halálfélelemnek.

Sötét pilláktól árnyalt tágas, hosszú, kékesen fehér mező. Túlnő a keretén, s benne könnyesen, izzón tágul bele a világba a teljesen sötét kerek szemgolyó. Két óriás pupilla. A beszédes, mindent megjátszó, nagy sötét szemek felejtethetlenné maradnak az emlékezésbe, nekem mégis a szája jelentéke-nyebb és ritkább becsű volt.

Húsos, szeszélyesen játékos vonal. Néha virágszerűn rajzos, máskor klaszszikusan zárt nyugalmú. Majd torz, elferdült, keserű ránk, izgató, forró bujáság, durcás gyermek duzzogó szája. Gúnyosan hideg, kegyetlen élű, kemény, gőgös ajkak, hysteriás, síró vonaglás; ezer változó, harcoló és megadó idegéletnek volt biztos, néma tolmácsa a száj nagy, hullámos meleg vonala, mit fémekkel rosszul kiépített fogai sem tudtak elrontani az asszony előtt, aki értette, imádta, szolgálta és félté ennek a gyönyörű férfiszájnak egyetlen páratlan nagy szépségét.

Az arc — pillanatok alatt változó szenvedélyek, szenvedések, akaratok, melegségek és gőgök felvillanó, rejtelmes, kiszámíthatatlan színpada volt. Ő értékelte s okos hozzáértéssel őrízte külső jelentőségét. Életsszükséglete volt a nagy testi tisztaság, választékos, gondos ruházódás. Izgatott és izgató idegrendszere fegyelmetzetten, csendes, udvarias, úrin jószágos formában szenvedett közöttünk. S ha megtörtént, mert megtörtént, hogy vétett *önmaga* ellen, rakoncátlanságai után, mit kisfiús akaratossággal, feminin ravaszkodásokkal kizsarolt, végtelenül fájdalmas, védelemre szoruló, drága gyermekbáj uralkodott a lényén, s ez a megható reáduktaltság nem a részeg emberhez hajló undoros *részvétet, de az anyaság*, minden asszonyban élő, segítő, szépítő és mindent *méntő* melegét *váltotta* ki belőlem.

Az egyszer eljövendő Ady-képhez nagyszerű és becsületes vezetőnek Székely Aladár jóvoltából egész sorozata maradt meg Ady változó arcának. Mégis számomra három arckép a legjelentékenyebb s a legtöbbet mondó.

A könyöklő híres Ady-arckép; egy későbbi meleg profil; s az utolsó kép — a legcsodálatosabb Ady-portrait — a halottaságyon.

Ki csinálta ezt a felvételt — nem tudom, de fenséges nagy nyugalmába áhítatot parancsol, vigasztalást nyújt, s megtöri oktalan lázadásodat az *enyhülést adó, felszabadító, kifürkészhetetlen titkú, megbékélt Halál!*

Szoborhoz jó kiindulás az első halotti maszk, mit kevés idő múlva a halál után br. Hatvany Lajosné öntetett. Ennek a maszknak *első* öntvénye birto-komban van, ez hiteles, biztos őrzője a gyönyörű arcnak, arányoknak, fejformának.

Római harcos bátor, kemény élű feje, valami kifejezhetetlenül fájdalmas feminin megadással. Csodálatos megbékült mosollyal — sajnos színek nélkül, a gyótró lázak után beáll örök merevségében rögzítette meg az öntvény a mindég érző, élő, meleg Adyt.

Minden nyilvánosságtól riadtan menekülő, fáradt, lélekben aláztos, szenvedésektől megtépett élet jegyzi boldogabb korok számára az együtt átélt idők tanítását, történetét.

Adyról és jelentőségéről könyvtárra menő irások íródnak és vannak hivatalva emlékezni, boncolni, magyarázni. Tőlem idegen minden írói ambíció, jegyzeteim töredékesek, szaggatottak, biztosan primitívek is, mégis tartozom Adyt halálon túl is szolgáló drága emlékének ezzel a sűrített, furcsa vallomással. — A költő évek óta halott. S az élő zseni hangja elől ellenségesen elzárkózó fülek ma is süketek és idegenek a halottal szemben. „Érthetetlen, nemzetietlen, zsidóbarát, Tiszát gyűlölő, erkölcstelen, szocialista, kommunista” bujkál és üti föl fejét rejtett mérgező nyilként a rejtett mérgező szándékú vád. A vádakra *védelmek jönnek*. Alattomos, rosszhiszemű vállveregetések, mentések, kimagyarázások, és ezek a védelmek sértőbbek a vádaknál.

Ezekre a vádakra és ezekre a védelmekre *kell nekem felelnem*. Politikával nem foglalkozó nő jegyzi ezeket a sorokat. Nő — aki az Adyt és szándékait nem értő konzervatív, úri magyar középosztályból került, nagy harcok árán, Ady mellé.

A költő utolsó évei testileg-lelkileg közös élet volt az enyémmel. Embert, szenvedő, meleg embert nevelt a céltalan puhaságra szánt úrilányból. Lemondásra, igazságra szoktatott. Értelmem *elfogulatlanságot*, igazsághoz szoktatott lelkem *hálát parancsol*.

Ez a hála az ember iránt és az elfogulatlanul bátor, gyermeki látás minden művészettel szemben adja meg az erőt, hogy feleljek a védőknek és vádlóknak legjobb hitem szerint — arról amit láttam, kaptam és megőriztem Adyról — a jövőnek.

A debreceni és váradi kötetet, leveleket, újságcikkeket, szétszórt novellákat, egyfelvonásos kis darabját, *Vallomások és tanulmányok* című kis könyvét, torzónak maradt versesregényét leszámítva, tíz csodálatos pompájú verseskönyvben felel meg minden *méltatlan* vádra és *védelemre* az alig 41 éves korában meghalt költő. Testi és lelki körkép ez a tíz kötet, s a legpontosabban megírt életrajznál is biztosabban vezet végig gazdag, nagyszerű életén.

Az idők alakuló, vajúdo szakadékaiban összezavart ősi érzések rendeződnek el s kapnak új, korszerű ruhát Ady egyetemes lírájában keresztül. *Isten, Halál, Haza, Szerelem*, kimeríthetetlen gazdagságú forrása az erkölcstelennek, érthetetlennek bélyegzett Adynak. *Istent hívő*, prédikátorok tradícióit büszkén magáénak valló protestáns lélek, kinek nagy, belülről feltörő istenhite kálvinista pap ősein keresztül fejlődött, zengő, tisztult orgonája a felszabadult ember vallásának. Ez az ősi istenfélelem harcol örök, eldönthetetlen harcot a mai ember lázadó, ostromló kételkedéseivel. Ez a titkolt vagy bevallott harc — élni, gondolkozni és fájni küldött mindannyiunk harca.

Ady lázadón hívő, tisztult művészetén keresztül csodálatos zengésűek ezek az új zsolttárok. A fiatal lélek veretlen, kétkedő nagy nyugtalanságától, az érett ember testi és lelki sebektől megviselt jóságos bölcsességéig az érző, gondolkodó életre, szenvedésre küldött, tág érdeklődésű, titkokra falánk mai ember lelkének minden rejtett és nyílt rezdülése itt hangot kap, levezetést talál.

A költő — *beteg ember*. Álmatlanságát, rendetlenül verő szívét, mindenre fölfigyelő idegrendszerét, halálra mérgezett lázadó vérét alkohollal, gyilkoló altatóporokkal, rendszertelenül sokat szívtott nikotinnal nyugtatja és kábítja el. Hatalmas mellkasa örökös élethalálharcban áll a társul szegődött lázzal, s ebben a mindég megújuló hősi formában félelmes, izgató, ismeretlen nagy úrként rémít és vonz a prédára leső, titokzatos Halál.

Álmatlanul vergődő, forró, pihenni nem tudó testét, megnyugvást sehol sem találó megzavart lelkét, *a maga átszenvedett rettenetes kínjain keresztül figyelte a művész*.

S a minden Halált diadalmasan túl élő zseni, formára, hangra, misztikumra rendkívüli, soha se hallott víziókban örököltette meg testének győzelmes

ellenségét. Átélt, áthalálveritékezett ezer, szent látomás. Az „ős Kaján”, aki a mámort vágató himes paripán, parádésan hozza Keletről, és a mámortnak borzalmas vezeklés, megfertőzött vér és élet az ára. Csönd Herceg, A nagy Pénztárnok stb. Halhatatlan, beszédes, örök szobrai a pusztulás változó arcának. Nem rimes játéka és nem megnyugtató, amit itt kapunk, az igaz, de a *pusztuló Élet*. fájdalmas, lélekbe markoló sikitása, a megkínzott test rettenetes halálfélelme, idegek szörnyű elszabadult tánca, érzekek fanyar, örök szomjúsága az ismeretlen jobb után, s mintegy messze túl, opálos, tömeges, áldó lemondás, vágy a tegnapi gyerekség, a meggyalázott, beszennyezett, elkoptatott tisztaság után.

Szerelmi lírája is csodálatos pompájú. Halálig izgató, nagyszerű probléma számára.

Az *Asszony*. Az anyja is asszony, és minden férfigóg asszonyéleten, asszony-szenvedés árán jut el a *saját életéhez*.

Az édesanyja mártíriumát az ő pusztuló életén keresztül látja glóriásnak. Egyszerű, jóságos falusi asszony, csendben élő, halk kis asszony bánatokkal, passzívan cipelő élet, de szent — mert minden asszonysorsnál súlyosabb titok pecsétjét őrzi öntudatlanul: a *fia életében* súlyos, gyötrő kereszt nehezedik vállaira, mert zsenit adott a világnak.

Az ő *gyermek*e a *zseni*, s a zsenik sorsa nem vidám. A költő a gyöngét, a szenvedőt, az érette zsenvedőt hálás, áldó jósággal öleli körül.

Édesanyja iránt érzett szeretetén keresztül érik meg a fiatal költő a másik asszony kívánására. Új, lüktetőn bő indulatú dalok zengik a fiatal férfi erős, vágyón követelő kíváncsi harcát, az érett, pompás asszony körül, ki az elérhetés ajándékos, tékozló órájában is belesöpönti keserű mérgét az elérhetetlennek. Véres, szomorú tornája a nemeknek. Ady átszenvedve érleli ki a verset magából, s fájdalmas döbbenéssel csendül ki sokszor a férfi örök társalansága. Bár az értelem ezerfegyverű harcot vív az érzésekkel, s az érzések sokszor győzelmi tort ülnek.

Ilyenkor szegény, halálra hajszolt értelem beteg, simogató jóságot, elnézést kolduló kézzel kapaszkodik az ellenség meleg mákonyos szoknyájába. A körülbelül 8 éven keresztül Léda pompás asszonyságáért fölbúgó zsoldárok lassan elnémulnak, a fiatal Ady férfi lett, és kifáradt az *egy* asszony keresésébe.

Új izgalmak, új ingerek várják: az érett, gazdag férfilelek csodálatos veretű, aranylón nemes fényű dalokat zeng a karcsú, érintetlen szűziességhez. Ezek a szerelmi versek talán a legpazarabb pompájú lírai áradásai a férfiasága hanyatló pompájában delejes titkú hódolatnak.

Értette-e a kislány, aki kapta, hogy a világ legkincsesebb, legcsillogóbb aranyajándékát rakta a költő nyugtalanítóan fiatal lábai elé, nem tudom, de múló életén túl is áldani kell ismeretlenségét, mert ilyen örökbecsűn szépet tudott kiváltani Ady mindenre fölfigyelő zsenijéből.

És áldottak a többi nők is, a szépek, a jók, varázsos titkú hervadó asszonyok, akik reáhajoltak meleg érzésével a segítségnek, inspirálták fölsírásait, és megéreztek egy pillanatra tragikumát a költő elvérző, gyermekin nyitott árva szívének.

Az utolsó idők szerelmi ciklusa *áhitat*. A kifáradt, az elhasznált férfiélet vágyik a tiszta, a segítő, az értelmileg friss, elhasználatlan gyerek után.

Ezekből a versekből alig csendül ki érzéki forróság, de halálosan komoly, bánatos, mélységes szerelemmel fogózik még egyszer az *Életbe*. Mindentől búcsúzó, tisztaságot áhító, gyereket vágyó megérezések vezetnek hozzám — a gyerekekhez.

Magyarnak, virtuskodó koldusnak, nyelvben, fajtában társtalannak adatott a sors kegyetlen kegyéből Ady Endre. Zseni volt, s mert zseni volt, mindent fájdalmasan tisztábban látott másnál. Vére, születési adottsága is megvolt hozzá, hogy szembenézzen s jól belelásson a magyar életbe. Hiszen vármegyeyei

kis ambíciókból dobódott ki fiatalon Párizsba. Fiatal volt, szegény és tiszta, s a kint kapott szabadság, réá ömlő gazdag kultúra termő talajra talált a lelkében.

A fogékony, tanulni vágyó Ady fájdalmasan érezte az itthoni szegénységet, elmaradottságot a kint látott metropolisok lüktető, öntudatos életéhez képest. Bámulta művészeti érdeklődésüket, szociális intézményeik anyagilag, emberileg összetartó megszervezettségét. Reformálni akart, s bizó, bátor, robbanó hitével fiatalságának akarta fölrazni részvétlen nyugalmából a fajtáját. Még párizsi évei előtt, váradi újságíróskodása idején megkezdte a reformálás, az újítás járatlan, nehéz útját. Hadat üzent versben és prózában az elfogultaknak, a gondolkozni resteknek, a nem olvasóknak, a smokkoknak, a szemforgatóknak és a hazugoknak. Párizs megerősítette, kiérlelte szándékait; emberin élni, látni, fejlődni és érezni akarta tanítani az olcsó gögű, cím- és rangkórságban szenvedő, minden újítástól vonakodó, bűnösen, lustán elzárkózó országot. Kíméletlen ostorcsapások szántanak végig az alvó, hiú, magától elragadtatott magyarság hibáin. Csupa erős, fájó szemrehányás, életre, tetterre serkentés, elkeseredett élű gög zeng, ömlik a fiatal Adyból. Mert Ady gögös volt. A legkirályibb gögű, de ez a gyilkoló élű gög, mit démonikus kegyetlenséggel csapott embertársa szeme közé — *mindég fölfelé talált, és ez a fölfelé* adresszált gög itt nálunk ritka jelenség, szokatlan idegen.

Ugyanekkor az elmaradott, a megalázott felé részvevő megértéssel, krisztusi türelemmel hajolt, s nem tudta soha rangok, születési előnyök szerint osztályozni az embert. A hazafias alkalmi versek és verselők után szokatlanok és kíméletlenül igazak voltak az új Ady-zsoltárok. Nem tetszett az új hang, *de tudomást kellett venni róla*. Örültnek és érthetetlennek, hazafiatlannak és erkölcsstelennek kiáltják ki a költőt, kinek szép szomorú fejére készül már a mártírkorona. Lelkes, szegény, fiatal tehetségek csoportosulnak merészen kibontott zászlója alá.

Fázós, dühös öreg befolyások szervezkednek a túlsó parton. *És halálig tart a harc*. Ahogy izmosodik, tisztul, színesedik Ady hangja, úgy nő az irigység, a harag, a gyűlölet, a szertelen imádat, az elismerés és az üdözési láz körülötte. A magyar vezető osztály konzervatív, feudális érdekeket védő konok, minden új európai áramlattól elzárkózó füleiben gyűlöletet, süketséget talál. Osztályérdekeket szolgáló beérkezettek, akadémikusok, főpapok, befolyásos publicisták, vezérpolitikusok fogtak össze elnémitani a költőt. Szervezett támadások érik erős helyekről, s elhallgattatni mégsem lehet. Tisztasággal, erővel és elmével verekszik a hazugság ellen — minden vonalon. S ha vágás éri — büszkén fogadja —, pedig legbelül — én tudom, *hogy gyógyíthatatlan sebet hurcolt népe halálba rohanó válsága miatt*.

Föltámad a háború régen kísértő, borzalmas réme, s a reformer és pacifista Ady, aki messze előre lát a magyar jövőben, megiszonyodik borzalmától ennek a vesztünkre hozott vérfürdőnek. *Első percétől* kezdve viselte irtózatos kínját a tudásnak, hogy elveszítjük magunkat és a háborút. Külső, kegyetlen számítások játszottak össze belső tébolyokkal, s boldog, bomlott zürzavarában a Halálnak Ady sikoltó, kétségbeesett énekeit idegenséggel, dühvel fogadják a harcra szító, megszédült vezetők.

A magyar rövidlátás hősi korát éri, s a költő, *aki nem tud* zászlót bontani az emberhalál kéztől támadt emberhalál-örömeire, *végleg* szembekerül a fajmagyarság tömegérzésével. Ma már tudjuk, hogy ez a háború *nem volt* a mi szabadságharcunk. De ha az lett volna, akkor is egy olyan nemzeti értéket — mint Ady — jóvátehetetlen bűn lett volna beugratni Petőfi szerencsétlen hősi halált halt szerepébe. Pedig történtek, következetesen történtek bűnös próbálkozások a beteg testű, rossz idegrendszerű 40 éves költőt harctérre küldeni. Rosszhiszemű újságcikkek, támadások, följelentések érkeztek, s ennek a csúnya, embertelen játéknak lett szomorú következménye, hogy a láztól, ezer testi bajtól megkínzott Adyt végre bevették katonának.

Felmentésének (amiért ő soha egy lépést sem tett) egy-egy hónapi meghosszabbításáért barátainak és kétségbeesett asszonyának sajtófőnöki és államtitkári előszobákban kellett kilincselnie. Bűnös igazságtalanság volt mindez, mert Ady *nem tartozott* semmiféle politikai párthoz. De mert nevének és zsenijének ragyogó védelmével állt a lesújtott, az elnyomott mellé — ellenségei szélsőséges politikai exponenst láttak benne. *Pedig csak zseni volt*, minden párton és minden pártoskodáson messze túlélő és messze túllátó *Költő*; aki független szellemi királyságra küldetett, és így nem is lehetett semmilyen zászlóra esküvő közkatona. *Forradalmi jelentősége a jobbra, többre, igazabbra vágyó ember örök forradalma marad.*

Ady nemes, emberszerető mentalitása halálos döfést kapott ezekben az időkben. Hosszú nyári délutánokon, kemény téli reggeleken, mikor csucsai otthonunk előtt tízpercenként sivített el a virágos, nótás katonavonat, céltalan hősi halálba üldözve az Életre, fejlődésre, munkára teremtett embert, Ady lázas szeme *könnytől ragyogott. Igaz, nem csak magyarul sírt*, de emberül is. A mi pusztulásunk közös pusztulás volt az ő veszendő életével, testvér zokogott föl a testvér halálán, de ez a testvér nagy emberségében *megsíratta* az *ellenség* oktalan halállal veszendő gyermekét is. Minden faji és politikai érzékenységén túl — *ember volt és művész*, hálás ember és igaz nagy művész —, aki nem tudta megtagadni a barátból ellenséggé vadított nemzetek kultúráját, értékeit. Tudta, hogy az ember haragja mulandó, s a népek kimerülve a vérontástól, a bizonytalan jövő egyik szeszélyes órájában észhez térnek, a gyűlölet mocska kifárad, s ember az ember előtt pirulva szégyenli a vakságot, mivel köpködő gyűlöletében oktalanul végiggázolt alkotókon és alkotásokon, mert németek, franciák, oroszok vagy olaszok voltak. Ki volt a részes a háború rettenetes ördögének elszabadításában, a jövő titka, de ha már jött, s dögletes pusztulást, nyomort és gyászt teremtett az útjában, lobogó, fejvesztett örömtüzek gyújtása *helyett* össze kellett volna fogni krisztusi erejével a jobb embereknek. Államfőknek, politikusoknak, vezető művészeknek megfékezni, idejében megállítani a rémet — legalább *itt* a magunk földjén.

Nem így történt, s a költő hörgő, sikoltó, fenyegető jóslásai beteljesedtek. Borzalmas víziói valósággá váltak, s Ő Jeremiás próféta látnoki erejével hirdette a közeledő *ítélet* rettenetességét.

Beteljesedett. Elvesztettük magunkat és a háborút, s a zord szavú, kérelhetetlen Próféta halálra sápadt. *Ezt akarta.* Ijeszteni akart, *fölrázni* nemzetét a fejlődés, a belátás útjára. *Javítani* akart, s a beigért ütés rombolás lett. *Embert ölt.* Eszméinek, világfelfogásának ellenségét, *de testvérét* ölte meg, s ő, a mindent *előre* látó, mentő jóságában meggyalázott lélek tébolyult, zavaros szemmel temetődött a romok alá. *Elnémult örökre*, s ha zengő, hívó, intő szavára nem figyelte föl idejében a *magyarság*, bűnös mulasztás történt.

Isten, Halál, Haza, Szerelem — örök ércű oszlopait nagy ívekben köti össze a Költő nagy beletársulása a Kozmoszba. Eggyé válik a Mindenséggel, kis és nagy sorsokkal, múlt és örökké ismétlődő örömökkal, bánatokkal. Hangjának hatalmas, sűrített erejében sokszor *vihar* zúg, istenítélet készül, s a dacot hazudó, páváskodón gyöngye ember összeroskad. Vigasztalás kevés van ezekben a versekben, de együtt érez és együtt vérzik mindenkivel, ami embernek, életnek, értelemnek a születés és a Halál örök körforgásában érzésben, kínban, ámulásban megélni adatott.

Hősi halált halt az *új életre támasztott* magyar vérsért, mi félek épen magyarságáért marad a nagyvilág számára megközelíthetetlen. Sok verse annyira magyar bajok, magyar bűnök korbácsa. *Drága, fiatal életét égette föl a magyar versért*, mert prófétás látomásaihoz, fokozott érzékenységéhez, mi a *költőt Vátesszé*, nyelvben, képben, erőben páratlan pompájúvá tette — *kellett* az altatóporokon, alkoholon, kábítószereken, szerelmen és mindenfajta mérgeken keresztül fokozott, kapott, biztos, lassú öngyilkosság.

Halálba rohanó útján lemondó, könnyező, szenvedő asszonyok kísérték és próbálták megállítani, megtartani az Életnek. *Nem lehetett.* Felsőbb erők *küldetése* volt. Életünk elrontottságát az eljövendő fiatal magyarság van hivatva helyrehozni. A ma még egészen kis fiúk, kiket nem zavart meg az embermészárlás pokla. Ők megérhetik a boldog, számunkra már elveszett jövőt, mikor tanulni, fejlődni, utazni lehet. Nekik megnyílik még a Világ és a Szépség emberektől embereknek épített perspektívája. Számukra el kell jöjjön az okosság, a jóság kora, mert a gonoszságé már eljött. A rombolás megtörtént, boldogok, akik az építés nagyszerű idejét érik. Mikor a gépek nem emberölésre, de emberi munka kímélésére teremődnek. Én azt hiszem, ezek az emberek meggondoltak lesznek, takarékosak. Spórolni fognak a céltalan energiákkal, a nagy szavakkal, fegyelmezettek lesznek, és rájönnek a *kritika tisztességére*. Ismerni kell a kort, idegen fejlett népek kultúráját, törekvését, meg kell nézni a képet, meg kell hallgatni az új, ritmusában szokatlan muzsikát, és *el kell olvasni* a könyvet. A nagy művészre mindég hatással van a kor hangja, indulata, és mégis külön mértékkel kell méréssek az ember és külön mértékkel kell méréssek a *munka*, amit maga után hagyott.

Ady Endre magyarnak, művésznek, embernek olyan bőkezűen méretett, hogy emberöltőkön keresztül nevelhetjük magunkat és utódainkat teljes jelentőségének megismerésére. Európai mértékkel is tékozlón mért kincsünk ő nekünk, s a megbékélt világ értékeinek rendezésében jóllehet Ady lesz a magyarság mentő körülménye. Legyünk hálásak a bőkezű Véletlennek, hogy fajtában, nyelvben, értékben, érzésben magyarokért, magyarul adódott.

CSINSZKA LEVELE HATVANY LAJOSHOZ

Csucsá, 1918. szept. 11.

Kedves Laci.

Ne haragudjon az anyiszor ígért Ady vers helyett, egyelőre csak tőlem kap egy nem várt és nem is jó hírt adó levelet? Bandi kéri legyen elnéző ha nem volt ura ígérétének. Az első vers, az első szép és igazi Ady vers a magáé lesz.

Bandi beteg és ez egyszer félek komolyan az. A betegsége nagy baj. Nem tud dolgozni. Naponta oda kényszerül az íróasztalhoz próbál, küzködik, szerencsétlen és a vége okatlan, céltalan és eredménytelen felhajszoltság, energiaprédálás, egy nagy idegokk.

Hallgattam eddig róla mert úgy érzem (és asszony ösztön jó ösztön) kiestünk az emberek életéből, érdeklődéséből. Magának azonban annyi ígért és meg-nem-írt vers után — magyarázattal tartozunk.

Én tudom (érezem is rajtuk) milyen kínnal íródtak meg az utolsó Nyugat-versek — amik onnan is elmaradtak. Mi az oka ennek a munkaképtelenségnek — nem tudom. Semmi esetre sem kiírtság, témahiány. Igazi művésznek mindég marad mondanivalója.

Én sem vagyok oka. Naponta kérem, hajszolom, biztatom a munkára. Ha dolgozik elkerülöm, falusi csendben, szép nagy, fás, kertben él s a mesebeli drága öreg Nagymama mindent megtesz, hogy ne érezzük a háborút. Én azt hiszem, a világ emberpusztító nyugtalansága viselte meg különben is rossz idegrendszerét. Múló baj ez — vagy komoly, nagy elhallgatással állunk szemben — éppen Bandinál — aki a legérzékenyebb, legkiszámíthatatlanabb élet — nem tudhatom.

Egyre azonban kérve figyelmeztetem — úgy is mint jó barátját Bandinak. A művész — és ezt maga jobban tudja — mindég hiú és érzékeny. Kell, hogy szeressék, foglalkozzanak vele és mindég kell érezze —, hogy ő a szükséges az embereknek. Sajnos — az ő hiúságuk és érzékenységük túl élte és túl éli a világháborút, ezért nehezebb — mint vele menni.

Cristával együtt (kinek Bandi-kézcsókját küldi s akit én egész kislyányosan megszerettem) magát barátsággal üdvözli

Adyné és Adyék.

p. s. Itt járt és felénk sem nézett.

CSINSZKA LEVELÉNEK FOGALMAZVÁNYA KÁROLYI MIHÁLYHOZ

Kegyelmes uram.

A mai magyar kormánynak, az Ady Endre kormányának nem szabad elnéznie azt, hogy Ady Endre, az egyetlen élő, ősi magyar genie — anyagi bajokkal küzdjön, kapitalisták uzsoráján tengődjön, szükségét lásson.

És különösen nem szabad a felébredt magyarságnak elnéznie ezt akkor, mikor Ady Endre élet és halál között vergődik hetek óta és csak nagy odaadás, sok szeretet és súlyos anyagi áldozatok tarthatják meg a jövőnek.

Pedig Ady Endre, a maguk legrégebb és legigazabb katonája — ez idő szerint (ezek pedig a legsúlyosabb idők) anyagi bajokkal küzd, [...] uzsoráján tengődik és komoly szükség előtt áll, — súlyos betegen, tehát egészen kiszolgáltatva és fegyvertelenül.

Nagyon nehéz volt ide jönnöm önhöz Kegyelmes uram. Az uram aki nagy betegen fekszik túl büszke és túl szerény ahhoz, hogy valaha valamit kérni tudjon a maga érdekében. A hallgató és dacosan tűrő emberek közül valók vagyunk és ha ő tudná hogy én mégis eljöttem ide, nagyon, nagyon megharagudna reám.

Pedig nekem kötelességem volt ez a lépés. Ma én vagyok a legjobb embere és mert az életéről, a gyógyulása lehetőségéről van szó, amihez nemcsak nekem az asszonyának, de mindannyian még élő, érző és létező magyarságnak közünk van, nekem el kellett ide jönnöm.

Ady Endre a köztársaság proklamálása után, ahová már betegen vonszolta el magát, súlyos tüdőgyulladással egybekötött spanyol betegségen ment keresztül, hatodik hete hogy fekszik, és a válságon csak most jutottunk talán át. Nála aki nagyon sensibilis és nagyon neurastheniás volt mindég, a szokottnál is vehemensebbül ütött ki a betegség a külső izgalmak is erősen megviselték s ha mégis életbe maradt ez egy nagy szerencsés véletlen s egy kicsit az én emberfölötti akarásom is.

Az orvosok egy jó talán svájczai szanatóriumos pár hónapos utókuráját tartják életbevágón szükségesnek Adynál, és annyira megerősödik, hogy az utat kibírja, addig nyugalom, jó táplálkozás és állandó első minőségű orvosi kezelés szükséges. Egy visszaesés katasztrofális lenne.

Ehez azonban pénz kell, kiadható, orvosra szanatóriumra, jobb kosztra. S ezzel a pénzzel mi jelenleg nem rendelkezünk.

Ady Endre mióta beteg nem tud egy sort sem írni és ami fix jövedelme van az szegényellnivalón kevés. A Nyugattól havi 400 koronát kap — s ezért megjelenő verseit ottan kell leköszölje, Hatvany bárótól pedig aki összes könyveit örökáron megvette — havi 600 koronát keres.

Évi 10 ezer koronából Ady magát sem tarthaja el. Nekem elég szép kis magán vagyonom volt ez azonban papirookban fekszik miknek az értéke erősen esett, s így ez egyelőre egészen holt tőke.

Kegyelmes uram, kérem a kormányt és első sorban Önt a kormány elnökét segítsenek a beteg Ady Endrén.

Mentsék meg ezt az örök nemzeti értéket a magyarságnak és az Ady Endre felgyógyulására utaljon ki neki talán nemzeti ajándékképpen — egy megfelelő összeget. Jókay, Mikszáth is kapott valami ilyesmit annak idején, sőt Górkij épen a forradalmi Oroszországtól kapott 8000 rubelt.

Önök a formáját meg fogják tudni adni ha akarják és az Ady Endre drága magyar életének a megmentését soha se lesz oka megbánni Magyarországnak [...]